

A migráció feminizációjáról (avagy házi idősgondozás külföldön)

Váradai Monika Mária (MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete)

Noha a nők mindig részesei voltak a migrációs folyamatoknak, a migráció feminizációjának fogalma azért vert gyökeret a migrációkutatásokban, mert napjainkra a nők immár a migrációban érintettek felét teszik ki, s a kutatók sem csupán a házastársukat követő feleségként és anyaként tekintenek rájuk, hanem a globális migrációs folyamatok autonóm szereplőiként. A migráció feminizációja elválaszthatatlan a globalizációtól, amely a „globális észak” fejlett migrációs célszásaiban, és a „globális dél” kevésbé fejlett kibocsátó szásaiban egyaránt alapvetően átalakította a termelési és társadalmi viszonyokat. Míg az egyik oldalon visszaszorult a hagyományos ipari termelés, megrendült a munka és a szociális ellátások biztonsága, az állam visszahúzódott a közszolgáltatásokból, addig a másik oldalon a neoliberális tőke, a fejlett országok gazdasági és politikai intézményeinek behatolása a gyengén fejlett, periferikus országokba alapvetően felforgatta a tradicionális megélhetési stratégiákat és életlehetőségeket, átalakította a fogyasztási szokásokat, hatalmas belső migrációt indított el vidékről a nagyvárosok felé. Saskia Sassen a globalizáció ellen-geográfiáinak (counter-geographies of globalization) nevezte a globális dél szásaiból felkerekedő nők államhatárokon átívelő útvonalait, és a túlélés feminizációjaként (feminization of survival) beszél arról a folyamatról, amelyben a családok túlélésének terhe a fejlődő országokban egyre nagyobb mértékben hárul a nőkre, akik közül mind többen kényszerülnek külföldre dolgozni, miközben a háztartások és lokális közösségek növekvő hányada függ a nők külföldről hazautalt keresményétől.

A migráció feminizálódása szoros összefüggésben van a „globális észak” jóléti társadalmainak átalakulásával. A nők tömeges munkába állása és a népesség elöregedése eredményeként folyamatosan nő a kereslet a háztartási és gondozási feladatokat ellátó munkaerő iránt. A szolgáltatásokat igénylők nem hajlandók és/ vagy nem képesek olyan bért fizetni, amelyért a saját országukból, vagy hasonló fejlettségű országból származó (mondjuk osztrák, német, olasz) nők e feladatokat elvégeznék, ezeket az igényeket jellemzően a fejlődő és fél-periferikus országokból legálisan vagy illegálisan érkező nők elégítik ki. A huszadik század végétől a fejlett országokban folyamatosan növekszik a háztartási munkát, gyermekfelügyeletet, idősgondozást végző nők száma: Fülöp-szigeteki, perui, moldáviai, eritreai, indonéziai nők kerekednek fel, utaznak ezer kilométereket, maguk mögött hagyva a családjukat, hogy belépjenek a globális munkaerőpiac e számukra fönntartott szektorába. Arlie Hochschild globális gondoskodási láncnak (global care chain), Rhacel Parreñas a gondoskodás nemzetközi áthelyezésének (international transfer of caretaking) nevezi azt a migrációs mintázatot, amelyet az utóbbi szerző Los Angeles-i és római családoknál dolgozó Fülöp-szigeteki nők példáján keresztül mutatott be klasszikus könyvében. A globális gondoskodási lánc egyik végén a fejlett országok háztartásaiban gyerekeket, időseket gondozó asszonyok néha hosszú éveket töltenek távol családjuktól és gyermekeiktől, akiket a lánc másik végén, az otthon maradt női családtagokra bíznak, vagy külföldi keresményükből egy másik nőt fizetnek meg a gondozási, nevelési feladatok ellátásáért. A globális gondoskodási láncot egyenlőtlenségek táplálják és tartják fenn társadalmi nem, osztályhelyzet és etnicitás/állampolgárság mentén: a háztartáshoz, gyermekneveléshez, idősgondozáshoz kapcsolódó munkákat a küldő és befogadó országokban egyaránt hagyományosan női feladatnak és felelősségnek tekintik; e feladat ellátásáért a tehetős és a munkaerőpiacon elhelyezkedni tudó nők fizetnek más nőknek; akik pedig szegényebb, fejletlenebb országokból és/vagy eltérő etnikai háttérből érkeznek. A gondozási lánc kedvezményezettjei

egyértelműen a fejlett országokban élő családok, amelyek megvásárolják a munkaerőt és gondoskodást (care gain), és ettől elválaszthatatlanul, Arlie Hochschild szavaival „érzelmi értéktöbblet” (emotional surplus value) is jutnak, míg a kibocsátó szegényebb, periférikus fejlődő országokban az asszonyok távollétével a családokban, országokban gondozási hiány (care drain) és érzelmi veszteség keletkezik.

Az említett példák távolinak tűnhetnek, de bennünket is közvetlenül érint a migráció feminizációja, hiszen a nyugat-európai idősgondozási piacon megjelentek a kelet-közép-európai, poszt-szocialista országokból származó, köztük magyarországi nők, akik ugyan nem szorították ki a globális dél távolabbi országaiból érkezőket, Helma Lutz mégis őket nevezi az „új európai cselédség” (new maids of Europe) derékhadának. A házi idősgondozás e rendszerében az egyes poszt-szocialista országok között is kialakultak az országok gazdasági fejlettségi szintjének különbségeihez igazodó, nyugatról kelet felé lejtő migrációs pályák; míg Magyarországról vagy Lengyelországból Ausztriába, Németországba mennek időseket ápolni az asszonyok, addig a magyarországi és lengyelországi családok erdélyi és kárpátaljai magyar, valamint ukrán nőket alkalmaznak. Az Európán belül kialakult gondozási migráció eltér a globális gondoskodási láncként azonosított és elemzett mintától. A kelet- és közép-európai gondozók, az érintett országok közötti földrajzi közelségnek, valamint a nyitottabb migrációs rezsimeknek (pl. az unión belüli szabad mozgás), esetleg a kulturális vagy nyelvi közelségnek köszönhetően a tartós távollét és az alkalmazó háztartásban való állandó bentlakás helyett a cirkuláris migráció sajátos formáját, a váltásos munkavállalási rendszert vezették be. Az országok közötti rendszeres, négy-hat hetes turnusokban való mozgás megkönnyíti a külföldi munkavállalás és a családi élet összeegyeztetését, s noha kevesebb keresetet biztosít, mint a hosszú idejű távollét, de érzelmi is kevésbé megterhelő a gondozók és otthon maradó hozzátartozók számára. További sajátosság, hogy az európai gondozási térben a fejletlenebb ország szegényebb háztartásaiból érkező és a „fejlettebb” ország középosztályi családjainál elhelyezkedő nők nem fizetnek idegen alkalmazottakat azért, hogy az otthon maradt családban pótolják a távollétükből fakadó hiányokat, ők jellemzően a családon belül szervezik meg a gondozási, nevelési feladatokat.

Érkezzenek a Fülöp-szigetekről, Brazíliából, Eritreából, Ukrajnából vagy Magyarországról, a külföldre, idős és beteg emberek ápolására szerződött asszonyok mindenütt kemény strukturális egyenlőtlenségekkel szembesülnek, és meg kell küzdeniük az ezekből fakadó ellentmondásokkal, feszültségekkel a fogadó ország munkaerőpiacán, a munkaadó háztartásokban éppen úgy, mint a saját családjaikban. Melyek azok a legfontosabb ellentmondások, kihívások, amelyeket Rhacel Parreñas összefoglalóan a helyvesztés (dislocation) fogalmával ragad meg? Közös, globálisnak is mondható tapasztalat, hogy a nők ugyan anyagilag kedvezőbb helyzetbe kerülnek, mint ha otthon dolgoznának, de az általuk elvégzett gondozói munka jellege és alacsony presztízse miatt társadalmi státuszuk alacsonyabb lesz, és a családjuktól való elszakítottágot azok is megszenvedik, akik rövidebb idejű váltásokkal dolgoznak, naponta megélik azt az ellentmondást, hogy a családjuk anyagi értelemben vett jóllétról tőlük távol, elszakadva tudnak csak gondoskodni.

Joggal állítható, hogy a migrációval járó státuszvesztés nem csak a külföldön végzett házi időápoláshoz köthető, és hogy a családjuktól, szeretteiktől való elszakítottágot a külföldön vendégmunkásként dolgozó férfiak is megszenvedik. A házi idősgondozáshoz – és a háztartási munkához tapadó alacsony presztízis és lebecsülés forrása azonban nem a migráció maga, hanem az, hogy a nők által végzett tradicionális reprodukív munkának tekintik, akkor is, ha a gondoskodás áruvá válásával fizetség jár érte. Más szavakkal: azért alacsony presztízszű, azért lenézett, vagyis stigmatizált a munka, mert nők végzik. Arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a férfiak akár tartósabb külföldi munkavállalása, hagyományos családfenntartó, kenyérkereső szerepüknek

köszönhetően nem jelenik meg a nyilvánosságot foglalkoztató problémaként, nem jelent politikai kérdést, vajon az otthon maradó asszonyok hogy boldogulnak a férjük távollétében, a gyerekek mennyire sínylik meg apjuk akár csak időszakos hiányát. Ezzel szemben a migráció feminizációja, a nők millióinak családfenntartóvá, legfőbb kenyérkeresővé válása nagyon élesen vetette fel az a kérdést, hogy a migrációban érintett nők miként tudnak gondoskodni otthon maradó családtagjaikról, elsősorban is a gyerekeikről.

A külföldön dolgozó anyák távolléte a hagyományos családmódel mellett lándzsát törő nyilvános diskurzusokat indított el olyan egymástól különböző országokban, mint a Fülöp-szigetek, vagy a hozzánk közelebbi Lengyelország és Ukrajna. Ezek a diskurzusok megbélyegzik a gyermekeiket úgymond felelőtlenül hátrahagyó anyákat, és ezzel azt jelzik, hogy hiába terjedt el a családtagok hosszabb-rövidebb ideig tartó különélésével jellemezhető transznacionális családmódel szerte a világban, a kívánatosnak tartott családmódelhez kapcsolódó képzetek, értékek alig változnak. Magyarországon nincsenek ilyen diskurzusok, hiszen itt nem jellemző, hogy kisgyerekes nők nagy számban járnának külföldre dolgozni. Az idősgondozásba bekapcsolódó asszonyok is jellemzően akkor indulnak útnak, ha gyermekeik már nagyobbak vagy felnőttek; az idősgondozók között nagy többségben középkorú és nyugdíjas asszonyokat találunk. Magyarországon már a családok migrációs döntései is jobban megfelelnek az anyai gondoskodás elsőbbségéhez, a családon belül hagyományos nemi szerepekhez kötődő elvárásoknak. Mindenütt érvényes azonban a tapasztalat, hogy a nők megnövekedett hozzájárulása a családok megélhetéséhez jellemzően nem eredményezi a férfiak nagyobb részvételét a háztartási, gyermeknevelési munkákban, vagyis, hogy a nők migrációja nem alakítja át magától értetődően a nemi szerepekhez, feladatokhoz és felelősségekhez kapcsolódó hagyományos elvárásokat.

Mindebből következően nem vagy csak igen korlátozottan beszélhetünk a migráció feminizációjának felszabadító, emancipatórikus hatásairól. Az érintett asszonyok maguk is osztoznak a hagyományos értékekben, és akkor sem tekintik, nevezik emancipációnak a külföldi munkavállalást, ha azért indultak el, mert egy rossz kapcsolatból menekülnek és/vagy maguknak a családon belül nagyobb (anyagi) függetlenséget és (döntési) autonómiát akarnak kivívni. Az emancipáció korlátai azonban a gazdasági és a társadalmi nemek szerinti egyenlőtlenségekből fakadóan strukturálisak: ahogy Patricia Pessar hangsúlyozza, a patriarchális család hagyományos struktúráiból a befogadó országok gazdaságának peremén elérhető marginalizált, alacsony presztízsű, lenézett pozíciókba tartó migrációra egyáltalán nem gondolhatunk emancipációként.

Utóirat az érdeklődő olvasóknak: Az ebben a rövid esszében megfogalmazott gondolatok egy hamarosan megjelenő könyvünk külföldi házi idősgondozásról szóló tanulmányaiban is megtalálhatóak majd, természetesen részletesebben kifejtve, bőséges irodalomjegyzékkel ellátva.